

УДК 325.8+323.21

ІВАН ФРАНКО ПРО СУБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ СТАНОВЛЕННЯ Й УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІЇ

Уляна Хамар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Оскільки обов'язковими умовами утвердження державності нації є сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, виявлено нами суб'єктивні чинники становлення й утвердження нації, держави у філософській спадщині Івана Франка. Обов'язковими умовами такого становлення й утвердження нації, держави є наявність національної свідомості; позитивне ставлення до своєї етнічної групи; усвідомлення важливості активних дій відповідно до високої мети.

Ключові слова: суб'єктивні чинники утвердження нації, Іван Франко.

Аналіз чинників становлення й утвердження, тобто існування, життя нації, має велике практичне значення в умовах українського сьогодення. Такий аналіз здійснювали українські мислителі ще до формування Української держави (саме з метою її творення). Зокрема, багато міркувань з приводу цього міститься в працях Івана Франка. Він чимало уваги приділяв питанням чинників становлення нації, утвердження української етнічної спільноти як держави, зокрема, аналізу суб'єктивних чинників такого становлення, тобто й існування, життя нації, держави.

Іван Франко ставив питання про *творення української нації* не просто як теоретичну проблему, а насамперед – як необхідну практичну вимогу буття українського народу. Адже в кінці XIX – на початку XX століть український етнос був пошматований і поділений між різними імперіями, а в Московії – ще й ґрунтовно зденаціоналізований, штучно містифікований під назвами “малороси” або “хохли”, при категоричній забороні таких назв, як “українець” та “Україна”. Великодержавні маніпулянти трактували український народ як утворення “без роду і племені” або як “польсько-німецьку вигадку”, як різношерсту племінну масу, у кращому разі – якимсь складником “южнорусского племени”, що є “частью великорусской нации”.

У таких історичних умовах Іван Франко пов'язував творення української нації насамперед з *національною свідомістю*, тобто з розумінням того, що українці не є “малоросами”, “новоросами”, а тим більше глумливими “хохлами”, – українці почали свій родовід від *русичів*, а то ще й раніше – з глибини віків. Іван Франко наголошував, що душа й серце, свідомість і всі помисли кожного українця мусять бути глибинно пройнятими почуттям українства. “Ми, – писав Каменяр у статті “Одветрий лист до галицької української молодезі”, – мусимо навчатися

чутти себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції” [1, с. 405].

Формування національної свідомості ставилось Іваном Франком не як самоціль – усвідомлення кожним українцем своєї приналежності до українського етносу має привести до єднання всіх українців (у якій би імперії вони не перебували) у єдину національну спільноту, привести в кінцевому підсумку до національної незалежності та державної самостійності українського народу. Для нього, поділеного між різними державами, (до того ж його ще й штучно ділили на окремі групи, щоб не допустити до етнічної єдності), формування національної свідомості було першою умовою, аби “витворити з величезної маси українського народу *українську націю*”. Таким чином, національна ідея була і є ідейною силою політичної консолідації українського народу, його етнічного єднання.

Формування в українців розуміння їх етнічної приналежності рівнозначне утвердженню думки про окремішність українців, просвіти українського народу в його ж правдивій історії, що він є народом *українським*, а не “племенем великого русского народа”, є автохтоном на своїй прадідівській землі і має бути на ній господарем, а не наймитом у “зайд-чужинців”. Іван Франко наголошував на тому, що метою повинно стати досягнення не просто окремішності певної території, на якій проживають українці. Метою повинно бути уявлення про окремішність саме нації (усієї нації, а не її частин). Як пише А. Герасимович у статті “Національна свідомість українців: оцінка і прогнози Івана Франка”: „Франко вважає, що усвідомлення своєї відрубності – це ще далеко не проявлена національна свідомість. Відрубність „русинську“ – галицьку він не визнає засадничо“ [2, с. 218].

Національна свідомість є обов'язковою, однак недостатньою умовою творення нації – потрібне ще позитивне ставлення до своєї нації. Адже людина може усвідомлювати, до якої етнічної групи належить, але в неї може бути сформоване негативне ставлення до цієї групи. Отже, потрібно не тільки сформувати в кожного українця національну свідомість, але й прищепити йому національну гордість і національну гідність, очищаючи його душу від рабської психології.

Творення української нації просто неможливе при наявності нав'язаного українському народові комплексу неповноцінності, тої національної меншовартості, яку так старанно плекали, вирощували й насаджували у свідомості українців їх загарбники. Усе українське принижувалося, зневажалось, применшувалося, усе представлялося низькосортним. Усі ці “меншовартості” різними способами впоювали й прищеплювали українцям, і все це супроводжувалося, з одного боку, насильствами й заборонами, переслідуваннями й диким гнітом, денаціоналізацією й змосковщенням українського народу, а з іншого – наділенням ласками “хазяїна” за добру службу, лояльну й віронопіддану поведінку. Принцип “батого и пряника” здійснювався на всю потужність на користь загарбника й нищення українського народу. “Український народ, що налічує понад 20 мільйонів і займає великі простори від Сяну до Кубані, перебуває у вкрай ненормальному становищі. Історія останніх сторіч склалася так нещасливо для нього, що він відстав від своїх сусідів

щодо розвитку як політичного і суспільного, так й інтелектуального. Поділений на дуже нерівні частини між двома могутніми державами, в одній з яких усіма засобами політичної влади і адміністративного свавілля утримується на рівні користування такою мірою, що навіть його мова там є недозволеним плодом. У другій користується, щоправда, опікою конституційних законів, але, позбавлений імущих і впливових верств, надто мало може з неї скористати” [3, с. 259].

Негативне ставлення до нації мало свої причини. Посилаючись на твори О. Герцена, Іван Франко для ілюстрації дикого зневажання й принизливого трактування українського народу, перетворення в безпросвітне тягло, не варте доброго слова у “вищих” сферах, наводить трагічний з історії України приклад:

“– Чого ти хочеш, звісивши ніс? – спитав якось граф Завадовський чи Зорич, – словом, один з наложників цариці Катерини II, у одного чесненького дворянина, котрий служив у нього за блазня. Дворянин, до котрого було звернене те питання, був чоловік надзвичайно товстий і пожерливий, і завсіди обідав у графа. Коли граф бував особливо веселий, то давав знак рукою, лакей надівав на дворянина хомут і, затягнувши на шиї, пускав його на їду. Дворянин бився в хомуті, як звір, кидався з усієї сили на страви, давився, був дуже гидкий, словом, з усього серця потішав свого добродія, котрий реготався до сліз.

– Хотя не хотя звісиш ніс! – відповів упряжений дворянин. – Ваше сіятельство зволите всіх щедротами своїми нагородити, лиш мене нещасливого позабули.

– А се як? – спитав граф.

Ваше сіятельство всім подарували дідицтва в Україні, а мені хоч-би яку-небудь сотеньку дрантливих козаків.

– Який хлоп’яга! – відповів крізь сміх граф, – у нього рот не дурень. Так і тобі козаків забаглося – ха, ха, ха! Чим же ти заслужив на козаків?

– Але ж змилуйтеся, ваше сіятельство, – відповів блазень, – адже ж я не Бог знає чого прошу. Що вам значать козаки, – а мені милість була би дорога, я й до гробу молився б за ваше здоров’я.

– Ще ліпше! – замітив веселий граф, – адже ж він зовсім не такий дурень, як бачиться. А й в самій річі, чого ж жалувати козаків? Ну, нехай і так, дам тобі козаків!

– Ваше сіятельство, ваше сіятельство! – говорив зрушений блазень і повз на колінах, щоб поцілувати графову ручку, – невже ж таки правда?

– Ну, годі, годі, – відповів граф, милостиво простягаючи руку, – говорю тобі: будуть у тебе козаки!”

Отож український народ, козаки і ...блазень наложника Катерини II?! “Се було в ту саму пору, коли Катерина II вводила кріпацтво в Малоросії. Тороплена ненаситною німфоманією, заплямлена всіми проступками, тота “мати отечества” дала самим своїм наложникам більше як триста тисяч душ мужчин-козаків” [4, с. 173]. Власне це й було джерелом комплексу неповноцінності, національної меншості, нав’язаних українському народові шляхом його поневолення, зневажання, упереслідження.

Немає сумніву в тому, що відсталість українського народу була результатом русифікаторської політики Москви, яка все робила, щоб використати український народ у своїх інтересах, перетворити його в тяглову силу московського ярма. Століттями нав'язувані "неповноцінності" мали на меті вже апріорі, генетично перетворити український народ у соціальному відношенні в несвідому, під'яремну масу, позбавлену взагалі людської гідності, а щодо національного буття – у безбаченків, яких ласкаво зачислили в розряд "южнорусского племени" як частини "великого русского народа". Звідси випливають усі інші наслідки, що стосуються національного існування українського народу.

Наявна ще третя умова, реалізація якої є необхідною для становлення й утвердження нації – усвідомлення важливості національного чинника для життя кожної людини, що відповідно формує мотиви діяльності на утвердження власної нації. Недостатньо почувати себе українцем і позитивно ставитися до рідної нації – потрібні усвідомлення потреб нації, формування на цій основі відповідних інтересів, активна реалізація цих національних інтересів (у формі діяльності, наслідком якої є підвищення життєвості нації, а отже, і кожного з її членів).

Іван Франко наголошував, що творення нації – це не самочинний, не стихійний процес; це усвідомлена, цілеспрямована творчість і окремих осіб, і народного загалу. Нація тоді твориться, стабілізується й утверджується, коли кожен – чи то галичанин, чи то волинянин, чи то буковинець, чи то наддніпрянець і так далі, – свідомий того, що він є *українцем* і що вся земля, на якій він живе, його українська земля – Україна, коли він, незважаючи на те, де живе (в якій частині України), є свідомим будівничим української нації, патріотичним учасником діяння на благо процвітання нації. Отже, українці повинні бути „будівничими української нації“, „учасниками діяння на благо процвітання нації“. Повинні бути особи, які сповнені національною свідомістю та національною гордістю і з глибоким почуттям патріотизму невтомно борються за утвердження національної свідомості серед мас народу й за утворення нації з наявного етносу, частин народу. Власне ці особи стають вагомим чинником, оскільки вони є живими та реальними носіями національної свідомості, яка в процесі націотворення відіграє визначальну роль. Адже через свідомість кожної особи проходять та утверджуються в її житті (а через неї – у суспільстві) ідеал нації, національні ідеї, ідеї єднання окремих частин народу у свідому національну спільноту – націю.

Розуміння цих проблем було доступне небагатьом, лише одиницям. Тому Іван Франко із сумом писав, що визначні українці йшли блудними шляхами, служачи фактично московській ідеї. Адже скільки було тих Наумовичів, Гоголів, а далі Желябових, Кибальчичів та інших подібних українців, що приносили себе в жертву в ім'я "всемирных идей" і "славянских начал", "всероссийских идеалов" і "всероссийской революции"? "Ми, – наголошував Іван Франко, – певні, що в Росії і на Україні не виродились сильні, енергійні, геройські натури, що зуміють і тут піти на пролом, як пішли Желябови, Кибальчичі і сотки других Українців на боротьбу за всеросійську революцію. Згадуючи про тих дійсно новочасних героїв, ми ніколи не можемо позбутися безконечного жалю. Кілько сили, кілько золотих ха-

рактів витрачено і з яким результатом? Усунули особу Олександра II, щоб зробити місце Олександрові III. Адже ж якби ті люди зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободолобних думках, якими були пройняті, і якби повернули були свої великі сили на працю для рідного народу, якби поклали свої голови в боротьбі за той ідеал, ми були б нині величали їх пам'ять в ряді наших найліпших борців і – справа вольної, автономної України стояла би нині і в Росії, і в Європі як справа актуальна, що жде свого рішення і може зовсім іншим ішов би розвій молодих українських поколінь!" [5, с. 406–407]. І рідну мову як найцінніший скарб, і свій талант, і свої сили та й все своє життя проміняли ні на що. Яким доробком примножили вони "добро Батьківщини?" [5, с. 407].

Ці слова зі статті Івана Франка "З кінцем року" викликали певний резонанс в інтелектуальних колах та серед діячів різних політичних орієнтацій на Наддніпрянщині, зокрема деяку полеміку з боку Лесі Українки, започатковану в її статті "Не так тії вороги, як добрії люде".

Важливо зазначити, що згадана стаття Івана Франка настільки заімпонувала самостійницьким ідеалам Миколи Міхновського та його гуртка, що він розповсюдив її з допомогою гектографа на Великій Україні. Загальновідомо, що автор першої брошури "Самостійна Україна" (1890) М. Міхновський, іменований нині творцем новітнього українського націоналізму, був організатором українського війська й самовідданим борцем за незалежність України в епоху великого національного зриву.

Не обійшов мовчанкою згадану працю Івана Франка й В. Ленін, який жваво цікавився такими питаннями, готуючи в Кракові (1912 р.) статтю про національне питання. Аналізуючи роботу с. Щеголева "Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма", Ленін звернув увагу на твердження Івана Франка про Желябових, Кибальчичів і сотні українців, які марно тратили свої сили для всеросійських ідеалів, не звертаючи уваги на самостійність України. Ці ідеї Івана Франка Ленін оголосив реакційними і, річ ясна, націоналістичними [6, с. 3]. Звісно, ленінські погляди щодо національного питання мінялися як у калейдоскопі, залежно від політичної кон'юнктури: право нації на самовизначення аж до відокремлення дуже легко мінялося на проголошення того, що ідея національної незалежності є реакційною, особливо, якщо це стосувалося України.

У статті "Не так тії вороги, як добрії люде" Леся Українка висловила здивування з приводу заклику Івана Франка до радикальних сил Наддніпрянщини вести "радикальний по ідеям і свідомо національний український рух по характеру серед нашого селянства" подаючи приклади такого руху в Галичині, а також у російській імперії у поляків, литовців і латишів [5, с. 407]. Леся Українка була здивована й тим, що Іван Франко посилав наддніпрянців учитись до недержавних народів, а не до самих росіян. Вона міркувала так: "Адже ж колись були люди, що пробували сю роботу на всьому просторі європейської Росії. Ми, власне, не будемо говорити виключно про Україну, бо хоч у ній працювало багато і головно українців зроду, але вони переважно були людьми без виразної національної свідомос-

ті, отже, й не могли мати тих національних ідеалів, яких вимагає Іван Франко від українців-діячів" [7, с. 19]. Суть проблеми полягала в тому, що за словами Івана Франка, ці "українці зроду" й "були людьми без виразної національної свідомості" і тому проливали свою кров і клали свої голови в ім'я торжества "всероссийских идеалов", служили Москві, а не Україні.

До речі, Леся Українка звертала увагу на "брак елементарних прав слова і людини" в Росії. Саме це заставило передових діячів насамперед вибороти ці права, розчищаючи простір для всіх інших дій. "Тоді, – наголошує поетеса, – соціалісти в принципі стають політиками на практиці, являється Желябов з товаришами здобувати політичну волю, свою *conditio sine qua pop** можливості корисної роботи в інтересах найгірш пригніченого класу народу. Така зміна діяльності була конечною еволюцією, і нам дивно, що Д. Франко не бачить сього й обвинувачує Желябова і товаришів за те, що вони змінили напрямок своєї роботи для здобування всеросійської політичної волі. Д. Франко чомусь думає, що якби ті люди лишились на Україні, шукали серед селянства національних ідеалів, основаних на вільнолюбних думках, то Вкраїна було б тепер країною свідомою і готовою виповнити ті завдання, які їй поставить політична воля" [7, с. 20].

Необхідно підкреслити, що Іван Франко не так спрощено й прямолінійно трактував ці суспільні процеси в Росії. *По-перше*, Каменярь бачив брак свободи слова й елементарних прав людини в Росії, але вважав хибним шлях і методи боротьби Желябових, Кибальчичів та їх товаришів за свободу, бо вони її не здобули й такими діями не могли здобути, а зрештою, досвід та історія це показали незважаючи на їх героїзм. *По-друге*, здивування може викликати закид Іванові Франкові в тому, що він не бачив необхідності зміни діяльності Желябова з товаришами; Іван Франко добре бачив цю зміну, але вважав її помилковою й недоцільною, бо вона не спричинила ніяких істотних змін в суспільному та державному житті імперії (хіба що зміни царів). *По-третє*, Іван Франко розглядав у широкому плані діяльність українських борців за свободу українського народу; вони повинні служити йому, а не чужим інтересам, що видаються за "всеросійські", у яких нібито спасення місце повинні знайти й українці, – адже це звичайнісінькі ілюзії. Чому нічого не домоглися Желябов, Кибальчич та всі інші українські борці, що йшли в руслі "русской революції", для свого народу? Це і є приклад для всіх інших українських борців, які клали й кладуть свої голови "для здобування всеросійської політичної волі", плекаючи марні надії, що цим вони несуть свободу українському народові – і це в кращому разі, а в гіршому – вони зовсім над цими питаннями й не задумувалися, бо їх полонила всеросійщина. *По-четверте*, Іван Франко далеким був від ілюзій про кардинальні зміни в Україні внаслідок того, що згадані діячі залишилися би для праці свого ж народу, але Каменярь усвідомлював, що якби ті діячі (і не тільки вони) працювали для українського народу, для здійснення "національних ідеалів", то національна свідомість народних мас була б на незрівнянно

* Конче неодмінну умову.

високому рівні, що підносило б Україну в очах світу і сприяло б досягненню її свободи, а в рамках “всеросійської свободи” Україна ніколи не визволилась би. Як бачимо Іван Франко в основу свідомості клав українську національну ідею.

Що ж до тверджень Лесі Українки, її полеміки з Іваном Франком, то вони, безсумнівно, свідчать: українська поетеса спочатку обстоювала співпрацю з росіянами щодо здобуття політичної волі в Росії, висловлюючи при тому деякі застереження й непевність. “Тільки ми, – писала вона, – повинні при тому постаратись, щоб так здобуті права не послужили переважно інтересам державно пануючої народності, а пішли б на користь усьому величезному складові російської держави, отже, політична воля була крайовою, національною, децентралізованою і рівно для всіх демократичною” [7, с. 20]. Слушно зазначає І. Денисюк: “Полемістка все ж побоюється, що пануюча нація може спільні здобутки присвоїти собі, але наївно вірить у якусь рівноправність і можливість не допустити імперіалістичного диктату” [8, с. 61].

Саме із цими поглядами Лесі Українки щодо національного питання не погоджувався Іван Франко. У статті “Коли не по конях, то хоч по оглоблях” український філософ і політик тлумачив: “Я не без розмислу посилав і посилаю українських радикалів учитися практичної агітації до Поляків, Литовців, Латишів, Грузин і інших недержавних народностей Росії, а не до Дейчів, Стефановичів і тих Росіян, що ходили в народ [9, с. 256]. А чому? А тому, що “російське ходження в народ, хоч і як героїчне, повне посвячення, було роботою зовсім хибною і безплідною”, причому інтелігенти-народники, яких народ не розумів і не сприймав, йшли в народ “для себе, для очищення свого сумління” [9, с. 256]. Однак, стверджує Іван Франко, цього недостатньо для здобуття політичної свободи. “Віддатися зтяжній праці серед народа, службі його буденним інтересам вони не хотіли й не вміли... Се зовсім не те, що у Латишів, Литовців і ін., де сотки інтелігентів без усякої пози на героїство довели до того, що кождий мужик уміє читати і – має в руках нецензурну, за границею друковану газету та брошуру, нецензурну не своїм змістом, а головню тим, що надрукована латинськими буквами. Та, маючи нестанно в руках нелегальну лектуру, народ привикає до політичної самостійності, знає своїх провідників і чує себе з ними за одно, а рівночасно робиться свідомий своєї національності і свого людського я, виховується і для політики, і для цивілізованого життя” [9, с. 256]. Якщо Леся Українка поки що виступала за співпрацю з російськими силами, то Іван Франко рішуче наполягав на самостійницьких ідеалах, на вихованні національної свідомості серед українського народу, що є прямим і незаперечним обов’язком української інтелігенції.

Проте крок за кроком Леся Українка переживала світоглядну еволюцію й поступово ставала на національні позиції, відходячи від ідей своєї статті “Не так тії вороги, як добрії люде”. Як обґрунтовано зазначає Іван Денисюк, “...Леся Українка, яка щойно знайомилася з ідеями соціалізму в другій половині 90-х років, дала підставу своєю статтею назвати її передусім соціалісткою, а лише потім – українкою. Проте письменниця проходить швидку світоглядну еволюцію” [8, с. 65–66]. Процес цієї еволюції призвів до утвердження Лесею Українкою ідеї

самостійництва, ідеї державної незалежності, (вона облишила “братерський союз”, якщо він не дуже то братерський). “Отже, Леся Українка, – робить висновок І. Денисюк, – через кілька років полеміки з Іваном Франком фактично повторила й визнала, навіть пропагувала всі ті постулати Франка, з якими раніше воювала. Свою дискусію з Франком, котра, зрештою, не вплинула на погіршення їх особистих стосунків, вона назвала незабаром “публіцистичним контроверсом” [8, с. 55].

Цей “політичний контроверс” був важливим у тому відношенні, що розкрив слушність і далекоглядність поглядів Івана Франка на національне питання та його історичну роль у вирішенні визвольних змагань українського народу, на визначальну основоположність національної свідомості в здобутті свободи, на жертво-не служіння рідному народові, а не “всеросійській революції” та “ідеям слов'янської єдності” під егідою московської імперії.

Здійснений нами аналіз дає змогу зробити такі висновки. Для становлення та існування держави потрібна реалізація цілої низки умов, які можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. Кожна з умов, яка належить до об'єктивних чи суб'єктивних, є необхідною, хоч і недостатньою для становлення й утвердження нації, держави. Роль суб'єктивного чинника проявляється таким чином. Існування (становлення) держави залежить від того, чи домінує в соціальних групах, які складають цю державу, діяльність, спрямована на утвердження державності. Для наявності свідомої мотивації дій на утвердження (становлення) держави потрібно, аби реалізувалась низка чинників. У великого мислителя Івана Франка знаходимо їх декілька. 1. Національна свідомість. Не усвідомлюючи своєї приналежності до етнічної спільноти, людина не може свідомо діяти на користь тієї спільноти, членом якої вона є (а отже, опосередковано, і на свою користь). 2. Позитивне ставлення до своєї нації (тобто наявність національної гідності, гордості). Буває, що людина ідентифікує себе як українця, але соромиться цього, називає себе “холом”, прагне до зміни національної приналежності. 3. Усвідомлення важливості активних дій на користь нації, важливості національного чинника для кожного члена етнічної спільноти. Саме це є умовою активної дії на користь своєї нації; без цього людина може ідентифікувати себе як українця, позитивно ставитися до своєї нації, але нічого не робити для її утвердження.

Якщо зазначені суб'єктивні чинники відсутні, то етнічна спільнота не зможе здобути державності (якщо вона її не має) або не зможе її утримати. Така держава існуватиме лише доти, поки в якійсь іншій державі не сформується прагнення до анексії. Ідеї Івана Франка щодо суб'єктивних чинників становлення та існування держави актуальні для України й на початку третього тисячоліття.

1. *Франко І.* Одвертий лист до галицької української молодіжі // Збір. творів: У 50 т. К., 1986. Т. 45. С. 401–409.
2. *Герасимович А.* Національна свідомість українців: оцінка і прогнози Івана Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали між-нар. наук. конф. Л., 1998. С. 215–220.
3. *Франко І.* Дещо про польсько-українські відносини // Збір. творів: У 50 т. К., 1986. Т. 46. Кн. 2. С. 258–279.
4. *Франко І.* Хуторна поезія П. А. Куліша // Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 26. С. 161–179.
5. *Франко І.* З кінцем року // Життє і слово. Л., 1896. Т. 5. Кн. 6. С. 401–407.
6. *Ленин В.* Конспект книги С. Н. Щеголева “Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма” // Ленинский сборник. М., 1937. Т. 30. С. 19–21.
7. *Леся Українка.* Не так тії вороги, як добрії люде // Збір. творів: У 10 т. К., 1965. Т. 8. С. 17–24.
8. *Денисюк І.* Національне питання у полеміці “Між своїми” // Укр. літературознавство. Л., 1996. Вип. 62. С. 55–66.
9. *Франко І.* Коли не по конях, то хоч по оглоблях // Життє і слово. Л., 1897. Кн. III. С. 251–258.

IVAN FRANKO ABOUT THE SUBJECTIVE FACTORS OF BECOMING AND ESTABLISHMENT OF A NATION

Ulyana Khamar

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytets'ka Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

As combination of the subjective and the objective factors is the necessary condition for confirmation of a nation, the subjective factors of becoming and establishment of a nation, state in philosophical heritage of Ivan Franko were discovered. The necessary conditions of becoming and establishment (life) of a nation, state are: the availability of national consciousness; positive attitude to the ethnical group; realizing of the importance of active actions for becoming of a nation.

Key words: subjective factors of becoming (life) of a nation, Ivan Franko.

*Стаття надійшла до редколегії 04. 03. 2002
Прийнята до друку 10. 05. 2003*